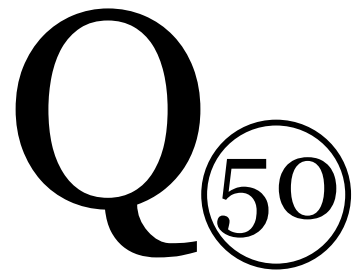

Reptes de l'educació permanent i popular per a la vida

Quaderns d'Educació Contínua

Reptes de l'educació permanent i popular per a la vida

Editors

Iolanda Corella Llopis
i pep aparicio guadas

Consell de direcció i coordinació

Tere Vila, Encarna Such Cardona,
Juanma Sanchis Marqués, M. Nieves
Roselló, María José Picher, Carlos
Pallarés, Rosa Navarro, Pascual Múrcia
Ortiz, Dolors Monferrer Ferrando, Rosa
M. González Conca, Goio Fidel Sarmiento,
Manuela Fuentes Martínez, Lorena
Ordiñana Pérez, Marta Malet Carol, Mila
Grau Alepuz, Loles Martínez Cebrián,
María Gabarda Riofrio, Francisca Borox
López, Isabel Aparicio Guadas

Consell de redacció i assessorament

Antonia de Vita (UNIVR), Dolors Vinyoles
(Escola de la Dona-Diputació de Barcelona),
Inma Vilatersana, Jordi Vallespir (UIB),
Antoni Tort (UVIC), Joan M. Senent (UV),
Manuel Rodríguez (UV), José Ignacio Rivas
(UMA), Pierngiorgio Reggio (UNICATT),
Cruz Prado (ULASALLE), Anna Maria Piussi
(UNIVR), Agustí Pascual (UV), Isabel Redaño
Francés (IPF), Sebas Parra † (UdG), Josep
Mª Navarro i Cantero (LFCOOP), Peter

Mayo (UM), Vicent Mas (UA), Àngel Marzo
(UB), Manel Martí Puig (UJI), Fernando
Marhuenda (UV), Fernando López Palma
(UB), Licinio C. Lima (UMINHO), Colin
Lankshear (JCU), Michele Knobel † (MSU),
Francesc Hernández Dobon (UV), Francisco
Gutiérrez † (ULASALLE), Anna Gómez
(UVIC), Paula Guimarães (UL), Pep Lluís
Grau, Gloria Díaz (UB), Joan Colomer (UdG),
José Clovis Azevedo (Centro Universitário
Metodista IPA), Rafa Castelló (UV), Isabel
Carrillo (UVIC), Marián Aleson Carbonell
(UA), Xavier Besalú (UdG), Antonio Benedito
(UV), José Beltrán Llavador (UV), Clara Arbio
González (UV), Vicent Aparicio (UV), Marina
Aparicio Barberán (IPF), Consol Aguilar (UJI),
David Abril (UIB), Lorís Viviani (IPF), Mariola
Aparicio Cortés (EOI Xàtiva), Mercè Morey
(UIB), Diego Morollón (IPF), José R. Belda
Medina (UA), Eduardo Carbonero Martínez
(epAlv), Magdalena Balle García (CEPA Son
Canals, Illes Balears), Maira Tavares Mendes
(Universidade Estadual de Santa Cruz, UESC),
Júlia Haba Osca (Universitat de València)

Correcció i traducció

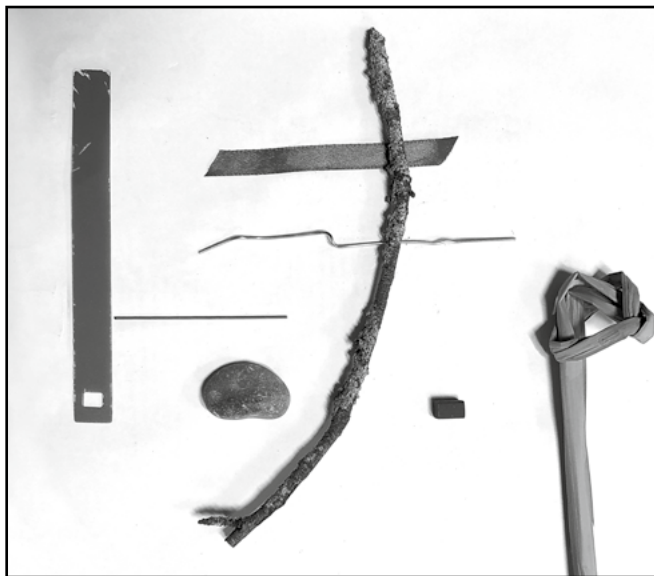
Joaquín Martínez Ortiz

Disseny i maquetació

gap

Quaderns d'Educació Contínua ☆ 50

Tardor 2023 · 18 €

Títol: Homenatge a Mauricio Sotelo, Benet Casablancas i Raquel García-Tomás

Autor: GAP

Tècnica: collage

Dimensions: 210x210 mm

Any: 2023

Quaderns d'Educació Contínua. Nova etapa Redacció, secretaria i administració:

C/. Sant Agustí, 7 • 46800 Xàtiva
tarepa.pv@gmail.com

ISSN: 1575-9016

ISSN: 2605-1796 (digital)

Dipòsit legal: V-5125-2000

Revista indexada en GeoDatos: Indexador de Geografia e Ciências Sociais
<http://www.dge.uem.br>

(Quaderns d'Educació Contínua
no es fa responsable de les opinions
dels col·laboradors de la revista.)

IPF: Institut Paulo Freire • UV: Universitat de València • UdG: Universitat de Girona • UVIC: Universitat de Vic • UJI: Universitat Jaume I de Castelló • UA: Universitat d'Alacant • ACEFIR: Associació Catalana per l'Educació, la Formació i la Recerca/Associació Europea d'Educació d'Adults • UB: Universitat de Barcelona • FDC: Desenvolupament Comunitari • UIB: Universitat de les Illes Balears • UM: Universitat de Malta • UMINHO: Universitat del Minyo • UNIVR: Universitat de Verona • ULASALLE: Universidad de La Salle • UNICATT: Universitat Catòlica de Milà • UMA: Universitat de Màlaga • UL: Universitat de Lisboa • JCU: James Cook University • MSU: Montclair State University • LFCOOP: La Fàbrica Cooperativa

Sumari

El nostre major savi ha canviat de dimensió. Paraules de memòria al voltant de Carlos Rodrigues Brandão

Marco Raúl Mejía • 1

editorial

carpeta

L'Educació Popular i per al Desenvolupament com a gènesi de l'Educació per a la Transformació Social. Aprenentatges crítics per a la transició

Juan Jose Celorio Diaz • 9

Una reflexió crítica sobre la nostra lluita per un món més just i amorós

Antonia Darder • 24

Analfabetisme i alfabetització política des d'una perspectiva crítica

Josep Miquel Palaudàrias • 34

L'educació popular a Itàlia: "una xarxa" entre llegat i innovació

Lisa Stillo • 43

contínua

Pedagogia crítica revolucionària i pedagogia crítica global: Una conversa amb Peter McLaren

Peter McLaren; Emiliano Bosio • 57

persones, territoris i experiències

Mai he fet surf però, m'encanta com a metàfora per a l'educació permanent (i la vida)

Loris Viviani • 77

Paulo Freire i la tradició d'educació popular vinculada amb l'extensió universitària

Oscar Jara Holliday • 86

Educar des de la commoció i les narratives per promoure la comprensió, l'autonomia i el compromís

Núria Lorenzo Ramírez i Mónica Ferré Tobaruela • 96

Ètica i Espiritualitat en la pràctica educativa des de Simondon i Freire

Luisa Fernanda Rojas i Moisés Martínez • 105

Alfabetització com a gest tècnic en l'educació

Luis A. Camacho • 117

Llegir al món des de Freire i Simondon. Un acostament a l'alfabetització i al pensament tècnic

Dulce María Valdespino i Diana Jaid Martínez Navarro • 124

investigació

El paper dels aliments en l'acció col·lectiva: discutint les xarxes agroalimentàries alternatives a través de la perspectiva dels moviments socials

Francesco Vittori • 133

arxiu

dialogica

Reptes i possibilitats d'un centre d'educació adults a Balears davant l'FP

Jesús García Ferre • 153

fotografia Sebas Parra en acció • 161

llibres

Otras inapropiables. Feminismos desde las fronteras. bell hooks, Avtar Brah...

Irene Soler i Cremades • 165

Com participar

Quaderns d'Educació Contínua?

Les pàgines de la nostra revista estan obertes a tot tipus de col·laboracions relacionades amb l'Educació i la Formació de les Persones Adultes. El nostre interès és oferir la publicació a tots aquells que desitgen col·laborar en ella exposant els seus coneixements, les seues reflexions i experiències analitzades. Així com també a les persones i institucions que desitgen difondre a través dels Quaderns d'Educació Contínua les seues iniciatives i activitats dins d'aquest àmbit.

Les col·laboracions han de requerir les següents condicions bàsiques:

- L'extensió dels treballs serà de 10 pàgines en format DIN A-4, a doble espai, amb un títol que sintetitzi el seu contingut. És convenient d'intercalar apartats que divideixquen i ordenen les diferents parts de l'exposició.
- S'enviarà dues còpies del treball acompanyades d'una versió d'aquest en suport informàtic, preferentment en Winword. S'aconsella, si el tema ho permet, incloure gràfics, quadres sinòptics, etc., que il·lustren i completen el contingut del text.
- Com és natural la revista podrà realitzar una «correcció d'estil» sobre el text original, que en cap dels casos alterarà els conceptes ni l'enfocament adoptats per l'autor.
- Notícies i dades per a ser incloses en les pàgines informatives de la revista, sobre congressos, jornades, convenis, acords, programes, plans, iniciatives, projectes; cursos, conferències, debats, premis i concursos; publicacions de llibres, revistes, manuals, etc.
- Ha d'incloure sempre la font responsable i les notes de referència on el lector pugui requerir major informació.

L'educació popular a Itàlia: “una xarxa” entre llegat i innovació

Lisa Stillo, Università degli Studi di Roma Tre

L'aprenentatge en contextos no formals: el paper de l'educació popular a Itàlia

L'aprenentatge al llarg de tota la vida ha adquirit protagonisme mundial gràcies a nombrosos i diferents assoliments en matèria de drets i desenvolupament del coneixement, així com al progrés econòmic, cultural, tecnològic i social, i a la democratització dels espais públics. La globalització, així com el desenvolupament tecnològic i científic, ha permès l'accés al coneixement a un nombre creixent de persones, plantejant certes preguntes i interrogants sobre la funció emancipadora del saber. En particular, és a partir dels anys cinquanta i seixanta del segle xx quan en diferents contextos del món varen néixer moviments educatius i reflexions crítiques cap a l'escola i cap a una educació opressiva i conservadora, fortament endarrerida en comparació amb els grans canvis culturals, socials i polítics que s'estaven produint. D'altra banda, l'obertura de nombroses i noves possibilitats de vida i l'augment del benestar a escala global han posat de manifest les contradiccions internes d'un sistema econòmic i polític que s'ha configurat a escala global a través del model neoliberal, i que ha produït “l'aberració a la qual ens enfrontem: la misèria dins l'abundància” (Freire, 2014, p. 85). La pobresa, l'exclusió i la marginalitat, fins i tot en un món en constant evolució, immers en el paradigma de la complexitat i la liquiditat dels processos, han mantingut unes condicions de vida constants per a un gran nombre de persones, per a les quals l'accés al coneixement continua sent un dels pocs espais de vertadera reconquesta política i social. El coneixement esdevé, de fet, un espai capacitador, necessari en la societat del coneixement (Orefice, 2011) per saber orientar-se i entendre el món, així com intentar encarar el present i planificar el futur. És des d'aquesta perspectiva que l'informe Delors (1997) reclamava el ple valor de l'educació i la importància que assumeix com a instrument de promoció i de cohesió social, de lluita contra la guerra, de justícia social, de desenvolupament econòmic, cultural i polític, per a la construcció de col·lectius i comunitats. En aquesta perspectiva, dins del paradigma de l'aprenentatge al llarg de la vida, la reflexió sobre els espais d'aprenentatge i els diferents contextos en què s'activen processos de desenvolupament, socialització i adquisició de competències ha assumit un paper central, produint una important reflexió sobre la pluralitat de contextos educatius i sobre la diversitat de dinàmiques en curs. L'educació, per tant, ja no concebuda només com un procés que s'ha d'activar en el temps escolar, “és a tot arreu” (Tramma, 2019); potencialment exercida –sovint inconscientment– en la vida quotidiana de les persones o en contextos no formals d'inclusió i socialització. En particular, l'entrada d'una pluralitat de matèries en la formació i la necessitat de donar suport a la innovació i el desenvolupament en els múltiples camps de coneixement i treball ha conduït clarament a un nou enfocament de l'educació per a tothom i al llarg de la vida, considerant tots els contextos d'aprenentatge (formal, no formal i infor-

mal). És en aquest marc de referència, on les necessitats socials esdevenen més complexes i neixen nous desitjos i possibilitats, on sorgeix la necessitat, en el plànol educatiu i cultural (però no només) de contrarestar les antigues formes d'opressió i de prevaricació tot activant camins d'autonomia i d'independència, precisament a partir del coneixement i d'un replantejament de les institucions educatives. Són els anys de la contra-escola, dels moviments del seixanta-vuit i d'una perspectiva educativa que problematitza la dimensió sociopolítica individual i col·lectiva, situant-se com a antídoto contra les relacions jeràrquiques i de poder encara fortament presents a mitjans del segle xx en molts contextos del món. Es tracta de processos i moviments nascuts com a resposta a condicions de gran pobresa generalitzades a nivell global, partint també del desenvolupament d'una nova idea d'educació i d'escola, que es desenvolupa gràcies a nous i importants impulsos de matriu activista. Posteriorment, especialment a partir de la postguerra, nombrosos moviments de renovació pedagògica i de reflexió pedagògica de caire crític han promogut una nova manera de pensar en l'educació, fortament compromesa, problematitzadora i alliberadora; dirigida sobretot a aquells que eren considerats els oblidats, els "condemnat de la terra" (Fanon, 1961/2007). Una connexió entre educació i societat, processos formatius i estructures socials que promou una renovada educació d'empremta social, crítica i popular per "retornar a la vida social tots els problemes pedagògics [...] i estudiar no només els èxits pedagògics, sinó també els problemes materials i socials que condicionen aquestes realitzacions" (Freinet, 1969/1973, p. 103). En aquesta perspectiva, el paper de l'educació popular queda intrínsecament lligat als processos de "mobilització social, reorganització i activació de les classes populars" (Stillo, 2022, p. 139) assumint com a tasca constitutiva la d'alliberament de qualsevol forma d'opressió existent (Freire, 1974). En aquest sentit, Paulo Freire representa un referent teòric però també d'acció educativa que ha sabut construir una perspectiva d'educació popular que es pot configurar com un projecte pedagògic-polític orientat a formar persones, comunitats i pobles sencers com a subjectes històrics i portadors de necessitats, drets, somnis de transformació i emancipació (Torres, 1987). Al segle xx, per tant, en molts contextos del món el vincle entre aprenentatge, educació i societat es va construir sobre la base del pensament pedagògic de Dewey (1987), en què l'acció educativa està fortament connectada amb l'acció social i amplia la mirada cap als processos de desenvolupament no només individuals sinó col·lectius. De fet, Gramsci (1975, p.1331) escriu:

La relació pedagògica no es pot limitar a relacions específicament "escolars", a través de les quals les noves generacions entren en contacte amb les velles i absorbeixen les seves experiències i els seus valors històricament necessaris, "madurant" i desenvolupant una personalitat pròpia, històricament i culturalment superior. Aquesta relació existeix en tota la societat en el seu conjunt i en cada individu respecte als altres individus, entre estrats

intel·lectuals i no intel·lectuals, entre governants i governats, entre elits i seguidors, entre líders i liderats, entre avantguardes i cossos de l'exèrcit.

Reconstruir la història de l'educació popular al món i a Itàlia significa, per tant, comprendre els processos que han animat una àmplia renovació de l'educació i la pedagogia, entesa com una ciència heurístico-pràctica i d'orientació prescriptiva que es configura com un procés de renovació educativa, social i política. Alguns educadors i pedagogs, més que altres, semblen haver activat aquesta problematització pedagògica. A França, amb Freinet, ja en la primera meitat del segle xx assistim a la creació d'una escola popular i moderna, allunyada de les jerarquies de l'educació clàssica: una idea d'escola basada en les necessitats, la comunitat, l'ajuda mútua, la participació i l'autodeterminació, en la qual la centralitat del nen en el procés educatiu i la dimensió de laboratori es converteixen en el punt culminant de la pràctica. A Sud-Amèrica, Paulo Freire aborda en particular l'educació d'adults en una perspectiva de clara ruptura amb la tradició, promovent una pràctica educativa fortament connectada amb la condició viscuda pels subjectes, contraposant l'educació que definia com a dispositiva d'una educació problematitzadora, capaç de promoure processos de consciència col·lectiva (Catarci, 2016). Ho fa a través de cercles culturals, assemblearis, el diàleg com a dispositiu educatiu per excel·lència, però també com a objecte mateix de discussió pedagògica, centre del procés d'aprenentatge-ensenyament. La paraula esdevé el mitjà i el fi últim per a una veritable pràctica educativa, emancipadora i alliberadora. En els mateixos anys a Itàlia es configura un ampli i renovat impuls transformador de nombroses noves experiències educatives, que encara avui representen el terreny que nodreix la reflexió pedagògica i la pràctica educativa. Mestres com Mario Lodi, Bruno Ciari i Albino Bernardini, les accions impulsades pel MCE (Moviment de Cooperació Educativa) i les múltiples experiències de compromís educatiu militant -pensem en la tasca pedagògica de Margherita Zoebeli o l'experiència de Danilo Dolci a Sicília- constitueixen l'humus d'una educació popular, al focus d'atenció i de les innovacions pedagògiques d'arreu del país i de les lluites polítiques i socials. Entre les moltes experiències que es poden configurar sota el nom d'escoles populars certament n'hi ha algunes que més que altres han permès, ja al voltant dels anys seixanta del segle xx, donar veu a la marginalitat i a les contradiccions de les institucions escolars i educatives: l'escola de Barbiana a Mugello i l'escola 725 a Roma.

El passat que fa escola: de Don Milani a Don Sardelli per a una educació de tothom

En l'actual moment històric en què se celebra el centenari del naixement de Don Milani, sembla especialment interessant recuperar la història i les vivències de compromís social i educatiu, fent especial atenció a l'experiència de l'escola Barbiana a

l'interior florentí, símbol de la denúncia d'una escola i una societat encara fortament classistes i desiguals. És una experiència que neix de l'atenció prèvia a les condicions de vida de les persones pobres que viuen a la ciutat i a les dificultats dels infants i joves constantment exclosos de l'escola pública. La proposta educativa de Don Milani parteix del reconeixement de les desigualtats d'un sistema educatiu i formatiu feble, absent en molts contextos territorials marginals i de fet, marginador per als sectors més pobres de la població, destinat per això a les dificultats socials i l'exclusió dels contextos de participació i ciutadania activa. Així va néixer l'escola de Barbiana, els set dies de la setmana, sense esbarjo ni descansos, dedicada a tots aquells infants que lluitaven per poder assistir i aprendre de l'escola pública, que en lloc de ser una escola per a tothom, seguia seleccionant i reproduint les relacions de subordinació i poder preexistent. El prior es compromet a ser mestre de carrer durant tota la seva vida; com Freire, també lluita pels drets dels treballadors, "muntanyencs", analfabets i els seus fills i filles, per garantir-los eines per a emancipar-se de la misèria del camp. Escriu amb els nois de l'escola de Barbiana Carta a una mestra (1967), una idea nascuda del rebuig d'uns nois: una obra política que llança un *j'accuse* contra una escola contradictòria i classista per:

Si cadascú de vosaltres (mestres) sabés que ha de dur cost i que cost tots els nens i en totes les assignatures, afinaríeu l'enginy per fer-los anar endavant. Jo vos pagaria d'immediat. Vos pagaria per a cada infant que aprèn totes les matèries. O millor, una multa per cada infant que no n'aprèn una. Llavors la vista sempre es fixaria sobre en Gianni (l'estudiant més desfavorit). Buscaríeu en la seva mirada distreta la intel·ligència que Déu certament ens ha posat igual als altres. Lluitaríeu pel nen que més ho necessita, descuidant el més afortunat, com es fa en totes les famílies. Vos despertaríeu a la nit amb els pensaments fixos en ell buscant una nova manera de fer escola, adaptada a les seves necessitats. L'aniríeu a buscar a casa seva si no torna. No us donaríeu la pau, perquè l'escola que perd Gianni no és digna de ser anomenada escola (Escola de Barbiana, 1967, pàg. 82).

L'escola de Barbiana a Mugello i l'obra de Don Milani als anys seixanta han representat i representen encara avui un punt de reflexió pedagògica en relació a les distorsions d'una escola i una societat fortament desiguals, en què l'educació i la reapropiació de la paraula s'han pogut configurar com un veritable instrument d'emancipació. "Don Milani va mostrar com les pedres menyspreades i rebutjades pels constructors són, ahir com avui, les pedres angulars d'una idea de societat realment capaç de ser (i no només per a) tothom i (i no només per a) cadascú." (Bocci, Crescenza, 2023, pàg. 14). En condicions de gran exclusió social, la proposta educativa del prior

ha contribuït al sorgiment d'escoles populars per a les quals Barbiana representa un exemple d'educació nova, militant, inclusiva i transformadora (Tornesello, 2006). De la mateixa manera, l'experiència de l'escola 725 de Don Roberto Sardelli en un barri suburbà de Roma representa una experiència més d'educació popular dirigida als més desfavorits, que va néixer també i sobretot gràcies a la trobada entre Don Milani i Don Roberto Sardelli (1935-2019) (Fiorucci & Sardelli, 2020)¹. Una resposta a la marginalitat que van viure els “*barracati*” que van emigrar del sud d'Itàlia després del boom econòmic dels anys seixanta, abandonats per les institucions en barraques amb condicions higiènic-sanitàries i socials molt complexes. Don Sardelli s'hi va instal·lar a una de les barraques, fent una elecció radical -i resultant així creïble- i potent d'aquesta manera comptar amb la confiança de famílies i d'infants, que, com va passar a Mugello, sovint eren assignats a classes o cursos diferenciats a l'escola pública o marginats i exclosos d'aquesta. És entre aquestes barraques on Don Sardelli decideix iniciar l'experiència de l'“Escola 725”: una resposta contra la marginació (Sardelli, 2018); una lluita contra totes les formes de *welfarisme*, que retorna la paraula i la consciència de la pròpia condició a les persones, i els hi restitueix la dignitat i les eines per reivindicar els seus drets. L'objectiu, diu Don Sardelli, era que aquests infants i les seves famílies passessin “de portadors de necessitats a portadors de drets” (Fiorucci & Sardelli, 2020, p. 22). Com relata el mateix sacerdot:

“En una barraca de 9 metres quadrats vaig obrir l'escola 725, anomenada així pel número de casa de la barraca [...]. Possèit per una espurna de bogeria creativa, vaig proposar l'educació com a palanca per sortir d'una situació humiliant en què la ciutat del centre els havia llançat. No va ser fàcil, ni podia esperar que ho entenguessin immediatament. Ho vaig apostar tot a l'orgull, a la seva intel·ligència potencial que necessitava una empenta des de fora per poder manifestar-se, al rescat com a conquesta i no com a donació des de dalt. Era formació a temps complet: no es tractava només de recuperar els anys perduts en una escola pública que els considerava nens perduts. Es tractava d'ajudar-los a prendre consciència de la situació que els havia discriminat i en la qual es trobaven vivint no per decisió pròpia.” (Sardelli, 2013, p. 21)

Dues experiències d'un passat proper, per tant, en què l'educació forma part de processos de conscienciació i reapropiació de l'autonomia i de la possibilitat d'elecció, i que sovint es configura com una lluita pels drets i per la re apropiació de la cultura com a espai on construir identitats col·lectives i planificar el futur. És precisament a partir d'aquests llegats passats que a Itàlia han quedat vives experiències d'educació des de baix, fruit de l'agentivitat i les necessitats de la comunitat, que són l'evidència encara de condicions d'extrema vulnerabilitat a moltes àrees del país, i podem dir que del món.

¹ Don Sardelli fou ordenat sacerdot el 1965 i durant la seva formació va conèixer Don Lorenzo Milani a una estada a França, el que li permeté aprofundir en el coneixement dels sacerdots obrers. El 1968 va ser destinat a la parròquia de St. Policarpo al costat del poble de l'aqüeducte de Felice on va anar a viure i va fundar l'escola 725, a partir del número de la barraca que l'albergava. Allà els infants vivien l'experiència de l'escola popular per a la seva redempció social a través d'un aprenentatge crític, participatiu i militant. De l'experiència de l'escola van néixer *Lettera al sindaco (Carta a l'alcalde)* i el llibre *Non Tacere (No callis)*. L'escola es va tancar amb l'enderroc de les barraques i l'assignació d'habitatge social a les famílies.

La xarxa d'escoles populars de Roma. Un present inèdit

Roma sempre ha estat una ciutat complexa dins de la península Itàlica, on encara hi ha forts desequilibris entre el nord i el sud que determinen un model de ciutat a diferents ritmes (Pompeo, 2012), en què es mantenen contextos d'extrema necessitat i pobresa, i augmenta la desconexió entre els subjectes en fase de desenvolupament i els entorns que habiten aquests subjectes (Lelo et al., 2020). Com a resposta a aquestes condicions, al llarg del temps han sorgit nombroses experiències d'associacionisme *bottom-up*, projectes innovadors, propostes vinculades a moviments polítics, culturals o de voluntariat que han nodrit el teixit social i han esdevingut vertaders laboratoris de ciutadania activa. Aquestes formes d'educació compleixen la funció de donar suport a un procés de renovació cultural i d'autoorganització urbana i social, que en particular en els llocs considerats com a perifèrics i limítrofes té un valor polític fins i tot abans que social o cultural (Cellamare, 2019).

En aquest context, la xarxa d'escoles populars de Roma, tot i que sembla una realitat nova dels darrers anys, conté una forja d'experiències, experiments i resistències que sovint troben arrels llunyanes, però que avui responen a les necessitats d'infants, joves i famílies dels territoris. És una pluralitat d'experiències d'escoles populars que han decidit dialogar, confrontar-se i obrir-se a la relació constituint-se com una xarxa, definint els seus propis objectius i principis comuns a través de l'elaboració d'una carta de valors. Es tracta de realitats nascudes especialment en territoris perifèrics, però no només; sovint dins d'espais ocupats i ja implicats en moviments de suport a la comunitat pel dret a l'habitatge o per l'accés als aliments i el suport social. Malgrat la seva extrema heterogeneïtat, vinculada a les especificitats dels contextos en què operen, totes aquestes experiències d'educació popular comparteixen una mateixa perspectiva, no de contrast o d'alternativa a l'escola pública, sinó de suport i d'acompanyament. Es tracta d'experiències que cerquen recuperar "la identitat comunitària dels territoris" (Zizioli & Stillo, 2021, p. 449) posicionant-se com a suport de les institucions, però també com a crítica dels seus punts més febles i fent aflorar els buits existents. Escoltant les necessitats de la comunitat local, pretenen promoure formes de col·laboració i responsabilitat col·lectives, capaces de madurar una consciència política dels drets i la consegüent reapropiació dels espais públics, cada vegada menys participats per la societat civil, en un context actual extremadament individualitzat i complex, en què les formes d'unió comunitària tenen problemes per sobreviure. En aquest sentit, la constitució d'una xarxa sembla evidenciar un element important: la necessitat d'una implicació àmplia, d'un intercanvi de mirades i perspectives, d'una opció d'acció democràtica al servei de tothom i cadascú, aquest "sorgir junts" del qual parlen els infants de Don Milani, perquè "[...], ningú no s'allibera sol: els homes s'alliberen en comunitat" (Freire, 1980, p. 179). Més concretament, a la Carta de Valors se subratllen els principis següents:

- *Obertura i acceptació*: a la base de l'escola popular hi ha el principi d'universalisme i democràcia de l'educació i de l'escola, com a centre de la promoció de la persona i del coneixement, obert, accessible i inclusiu. Per tant, no hi ha lloc per a cap tipus de discriminació o marginació, sinó que les escoles populars treballen per la promoció una mirada plural cap al món i cap a l'alteritat;
- *Ciudadania activa*: les escoles populars estan animades per joves compromesos a nivell social, militants polítics i ciutadans actius en els contextos territorials, que posen al servei de la comunitat els seus coneixements i habilitats, els seus desitjos i projectes. De la mateixa manera, l'escola popular cerca promoure formes renovades de responsabilitat cívica en tots aquells amb qui entren en contacte: no només els infants i joves que assisteixen a l'escola, sinó també les seves famílies i tota la comunitat que els envolta. Es tracta d'actuar com a *mitjà* i donar suport a la generació de sentiments de cohesió social i solidaritat cívica, també i sobretot a través del coneixement i la consciència de la pròpia subjectivitat històrica;
- *Escola pública*: la funció de l'escola pública, entesa com un espai en el qual promoure la mobilitat social i reduir les desigualtats, roman central en la perspectiva de l'escola popular, que critica les seves disfuncions i s'insereix precisament en els buits institucionals per intentar donar suport a un canvi necessari i urgent en les estructures del sistema educatiu-escolar, però també polític.

La finalitat d'aquestes experiències parteix de la idea que “el coneixement i la cultura són necessitats de la humanitat, en les seves diferències i complexitat” i “constitueixen els béns comuns immaterials sobre els quals es basen les comunitats” i que avui resulta imprescindible intervenir-hi col·lectivament per revertir-ne el rumb.

Es tracta d'iniciatives que reflecteixen la no resignació davant les injustícies i els processos d'exclusió (Mayo & Victòria, 2017). De fet, aquestes experiències existeixen “per no deixar ningú enrere”, en contrast amb les exasperacions del neoliberalisme i les derives corporatives que poden transformar l'escola en un “gimnàs per a la competició” (Baldacci, 2019, p. 175).

Diferents realitats participen d'aquesta xarxa, nascuda en distints moments i amb diverses formes, sovint a través d'un suport escolar inicial als infants i joves amb més dificultats, tenint després l'oportunitat d'ampliar les propostes educatives i convertint-se en autèntics laboratoris de ciutadania activa i d'experimentació educativa. Experiències, per tant, que donen suport al procés de creixement dels infants, recuperant el seu protagonisme i diversificant les propostes, experimentant amb nombrosos i diferents estímuls. L'ús dels llenguatges expressius, així com les experiències

² Es fa referència aquí a un projecte de recerca biennal, titulat: “L’altra escola. Experiències d’educació popular entre l’aprenentatge i la redempció social” finançat pel Departament l’any 2023, i que està essent coordinat per la Prof. Elena Zizioli. Participant en el grup de recerca Lisa Stillo, Daniele Coco (Universitat Roma Tre), Fiorenzo Parziale (Sapienza-Universitat de Roma), Peter Mayo, titular de la Càtedra UNESCO de Educació Global d’Adults a la Universitat de Malta. L’objectiu no és només la sistematització de les experiències escolars populars al territori nacional a partir de la ciutat de Roma sinó també l’exploració d’algunes realitats nacionals i internacionals.

viscudes, en contacte amb els territoris i amb el seu context específic, continuen essent eixos centrals dintre de realitats en què sovint hi ha una gran pobresa educativa i poques o gairebé nul·les possibilitats culturals i lúdiques per a aquests infants i joves. Les escoles populars esdevenen així oportunitats de descoberta, espais que sovint esdevenen “llocs del cor”, un punt de referència per a qui hi assisteix i per a tota la comunitat que percep el seu compromís i la seva presència. Un baluard de proximitat, podríem dir, que es troba arrelada en territoris concrets però que vol sortir dels contextos per donar veu als més oprimits i marginals, construint un diàleg amb les institucions, assenyalant les qüestions crítiques existents, situant-se com a interlocutors creïbles per promoure un canvi compartit. En aquest sentit, les escoles populars d’avui, com en el passat, no se centren en la dimensió educativa-didàctica ni estan purament orientades al suport escolar, sinó que aprofiten les urgències socials de tota la comunitat i volen intervenir sobre aquestes a través de l’educació i la construcció de relacions significatives entre les persones. Són, per tant, realitats que, com Don Sardelli, participen en les instàncies socials i polítiques de la comunitat, donant suport i participant en les manifestacions pel dret a l’habitatge, creant espais de debat i confrontació sobre les vulnerabilitats socials existents (pobresa, toxicomanies, microdiscriminació, malestar social), apel·lant a la presència de les institucions en els territoris i reapropiant espais públics, carrers i places a través de festivals culturals, concerts, trobades. Com assenyala Zizioli (2023, p. 131): “el compromís és intentar, malgrat les dificultats inevitables i imprevisibles, canviar la història dels territoris construint espais de reflexió pedagògica i d’acció social. Els mateixos infants tenen l’oportunitat de viure el seu protagonisme d’una manera inèdita, implicant-se en altres activitats no intencionalment educatives com, per exemple, la cura de l’espai públic o les visites a llocs considerats un símbol per a la ciutat”.

“L’altra escola”: planificació i recerca al servei de l’educació popular²

A partir de la recuperació i difusió, al llarg d’una dècada, d’experiències renovades d’educació popular en el context italià (Antonini, 2019; De Meo & Fiorucci, 2011; Stillo & Zizioli, 2021), i a través de l’estructuració d’un grup de treball llançat el 2019 a l’Escola i Museu de l’Educació “Mauro Laeng” de la Universitat “Roma Tre” (MUSEd) -que va implicar els gestors i/o representants de les diverses experiències extraescolars i espais educatius creats a les zones amb més risc de marginació de Roma- va ser possible reflexionar sobre les condicions de complexitat i criticitat encara presents en contextos específics i fixar-se uns objectius comuns. Entre les diverses qüestions va sorgir la necessitat d’un grup d’investigadors del Departament de Ciències de l’Educació de la Universitat de Roma Tre -de la qual l’autora forma part- per investigar les nombroses experiències d’escoles populars presents avui a la capital, en la necessitat de seguir reflexionant des d’un punt de vista pedagògic o sobre els es-

pais comunitaris i sobre els processos de desenvolupament i d'aprenentatge individuals i col·lectius, des d'una perspectiva inclusiva. Malgrat molts anys de democràcia, la institució educativa ha continuat demostrant ser desigual (Benvenuto, 2011; Borgna & Struffolino, 2022), fracassant del tot en la nova pobresa educativa (Openopolis, 2019; Save the Children, 2016, 2021) que a la capital han esdevingut com a “formes agudes d'exclusió social i polarització entre diferents zones de la ciutat, atrapades en una mena de desenvolupament a múltiples velocitats” (Lelo et al., 2020, p. 38). Davant d'això, s'ha estructurat, doncs, un projecte de recerca amb l'objectiu prioritari de sistematitzar les pràctiques i experiències de les escoles populars presents al territori romà, promovent una capitalització i potenciant el seu caràcter encara massa sovint episòdic o espontani. Un dels propòsits conseqüents és, per tant, treure aquestes experiències de la invisibilitat, investigant les seves especificitats, valorant l'impacte de les pràctiques *bottom-up* per a la construcció d'una escola i una societat més equitatives i democràtiques, retornant la veu i el protagonisme als territoris i subjectivitats.

Aquestes experiències suposen una riquesa però també una complexitat com és comprometre la investigació pedagògica a través de la identificació de categories i anàlisis útils per a la reflexió sociopedagògica i la construcció d'una comunitat de pràctica i pensament, en una circularitat entre teoria i pràctica sempre necessària.

En particular, el projecte de recerca “L'altra escola: experiències d'educació popular entre aprenentatge i redempció social”, guanyador d'una beca de recerca de dos anys, es desenvolupa seguint uns objectius específics:

- Restaurar la pluralitat i l'heterogeneïtat d'experiències a nivell local (Roma) i nacional, especialment a Sicília, Campània, Toscana, Llombardia i Piemont.
- Identificar i evidenciar els possibles “models educatius”, potenciant els elements de continuïtat amb el passat i posant l'accent en les característiques innovadores de les experiències actuals, donant caràcter orgànic i sistemàtic a les diverses propostes;
- Determinar i caracteritzar un perfil dels educadors i activistes que promouen les diferents iniciatives;
- Donar suport a la construcció d'un procés de reflexió dins de les experiències de la Xarxa, per tal de promoure una major compartició de pràctiques i necessitats educatives, i facilitar, en una perspectiva a llarg termini, possibles vies futures d'acció col·lectiva per a la transformació dels territoris;
- Definir què s'entén avui per “educació popular” a la llum dels resultats de la recerca qualitativa.

Per assolir aquests objectius, el disseny de la investigació es caracteritza per l'ús del mètode no estàndard i qualitatiu (Bichi, 2002; Gianturco, 2005; Mantovani, 2000). Després d'una primera anàlisi de la literatura científica per a l'anàlisi del con-

text i la construcció d'un mapatge de les experiències de l'escola popular en el territori nacional, amb la recollida de documentació específica per a cada escola, es preveu realitzar:

- Entrevistes no directives (Bichi, 2007), adreçades a educadors/activistes per a cada realitat identificada en les diferents regions;
- Grups focals dirigits a nens i joves que participen en escoles populars;
- Recull de materials, projectes, activitats realitzades dins de les experiències concretes;

Pel que fa a les entrevistes qualitatives, cal destacar que s'ha estructurat un seguiment molt detallat que requereix la seva interiorització per part d'entrevistadors experts, a causa de la implementació d'una metodologia complexa basada en la no-directivitat de la conducta: aquest tipus d'entrevistes són particularment indicades per investigar pràctiques i identitats no consolidades i relacionades amb fenòmens socials innovadors com el ressorgiment de les escoles populars. En aquesta fase històrica, de fet, l'existència d'una xarxa d'escoles populars es configura com un procés inèdit i en constant evolució. Per aquestes raons, l'elecció de la recerca qualitativa en la declinació que acabem d'il·lustrar apareix com la més adequada per potenciar la riquesa, l'originalitat i l'especificitat de les experiències analitzades.

Pel que fa a l'anàlisi, les entrevistes es transcriuen íntegrament i s'examinen per temes segons les indicacions de l'enfocament hermenèutic-fenomenològic (Diana & Montesperelli, 2003; Sità, 2012), adoptant conjuntament dues perspectives; una, realista etno-sociològica (Bertaux, 1998), útil per retornar els significats expressats pels entrevistats a la reconstrucció dels contextos històrico-socials, per tal d'identificar els mecanismes generatius dels fenòmens socials investigats; l'altra, "textualista", orientada a identificar identitats socials a través de l'anàlisi en profunditat dels significats expressats pels entrevistats en la reconstrucció de la seva trajectòria biogràfica (Demazière, Dubar, 2000). Els resultats esperats del projecte de recerca es refereixen a les següents quatre àrees específiques:

- Realització d'un mapatge de les experiències actives en els territoris i l'enfortiment de la Xarxa, no només incloent experiències similars i per tant nous temes, sinó també estimulant a la societat civil a promoure o participar en experiències similars;
- Visibilitat d'experiències inèdites d'educació no formal, però absolutament valuoses per a la regeneració dels territoris;
- Coneixement de models alternatius d'aprenentatge per tal d'animar un debat per repensar el paper de la institució educativa, enfortint sinèrgies amb les realitats del territori;

- Construcció i sistematització d'un model d'educació no formal orientat a combatre les desigualtats socials, basat també en experiències transfronteres realitzades en altres contextos.

Les activitats del projecte, encara en curs, es troben gairebé en el seu final i convergirán en la publicació d'un informe i la realització de diverses iniciatives, seminaris i conferències útils per a la difusió dels resultats obtinguts d'aquest primer i complex intent de cosir experiències educatives per la seva naturalesa, úniques i irrepetibles, però fortament necessàries en aquest present i en un futur proper.

El gran patrimoni heretat d'un passat proper permet entendre com i fins a quin punt l'educació popular, entesa com l'educació adreçada a tothom i amb tothom, és encara avui una urgència i un compromís pedagògic-polític necessari, en una perspectiva de compromís amb la reflexió i l'acció educativa que esdevé militant.

Referències bibliogràfiques

- ANTONINI C. (2019). Il ritorno delle scuole popolari, in *MICROMEGA*, n. 5, 148-158.
- BALDACCINI M. (2019). *La scuola al bivio. Mercato o democrazia?* Milano, FrancoAngeli.
- BENVENUTO G. (A CURA DI) (2011). *La scuola diseguale. Dispersione ed equità nel sistema di istruzione e formazione*. Roma, Anicia.
- BERTAUX D. (1998). *Les Récits de vie*. Paris: Editions Nathan; tr. it., *Racconti di vita. La prospettiva etnosociologica*. Milano, FrancoAngeli, 1999.
- BICHI R. (2002). *L'intervista biografica. Una proposta metodologica*. Milano, Vita e pensiero.
- BICHI R. (2007). *La conduzione delle interviste nella ricerca sociale*. Roma, Carocci.
- BOCCI F., Crescenza G. (2023). Né santo, né diavolo. Storicità e attualità di Don Milani. In *Ritorno a Barbiana. Scritti critici su Don Milani*, (pp. 7-31). Roma, Conoscenza.
- BORNGA C., & STRUFFOLINO E. (2022). Una scuola diseguale, in *il Mulino*, LXXI, 520, 4, 87-95.
- CATARCI M. (2016). *La pedagogia della liberazione di Paulo Freire. Educazione, intercultura e cambiamento sociale*. Milano, FrancoAngeli.
- CELLAMARE C. (2019). *Città-fai-da-te. Tra antagonismo e cittadinanza. Storie di autorganizzazione urbana*. Roma, Donzelli.
- DEMAZIÈRE D., & DUBAR C. (2000). *Dentro le storie. Analizzare le interviste biografiche*. Tr. it. Milano: Raffaello Cortina.
- DELORS J. (1997). *Nell'educazione un tesoro*. Roma, Armando.
- DEWEY J. (1915/1987). *Scuola e società*. Firenze, La Nuova Italia.
- DIANA P., & MONTESPERELLI P. (2003). *Analizzare le interviste ermeneutiche*. Milano, Franco Angeli.
- FANON (1961/2007). *I dannati della terra*. Torino, Einaudi.

- FIORUCCI M., & Sardelli R. (2020). *Dalla parte degli ultimi. Una scuola popolare tra le baracche di Roma*. Roma, Donzelli.
- FREINET E. (1969/1973). *Nascita di una pedagogia popolare*. Roma, Editori Riuniti.
- FREIRE P. (1980). *La pedagogia degli oppressi*. Roma, Arnoldo Editore.
- FREIRE P. (2014). *Pedagogia dell'autonomia*. Torino, EGA-Gruppo Abele.
- GIANTURCO G. (2005). *L'intervista qualitativa. Dal discorso al testo scritto*. Milano, Guerini Scientifica.
- GRAMSCI, A. (1975). *Quaderni del carcere*, edizione critica a cura di Valentino Gerratana, vol. II. Torino, Einaudi.
- LELO K., MONNI S., & TOMASSI F. (2020). *Le mappe della disuguaglianza. Una geografia sociale metropolitana*. Postfazione di Valter Tocci. Roma, Donzelli.
- MAYO P., & VITTORIA P. (2017). *Saggi di pedagogia critica oltre il neoliberalismo*. Firenze, Società Editrice Fiorentina.
- MANTOVANI, S. (2000) (a cura di). *La ricerca sul campo in educazione. I metodi qualitativi*. Milano, Bruno Mondadori.
- MEO A., & FIORUCCI M. (a cura di) (2011). *Le scuole popolari. Per l'accompagnamento e l'inclusione sociale di soggetti a rischio di esclusione*. Roma, Focus-Casa dei diritti sociali.
- OPENPOLIS (2019). *Le mappe della povertà educativa*. https://www.openpolis.it/wpcontent/uploads/2019/11/Le-mappe-della-povert%C3%A0-educativa_.pdf
- OREFICE, P. (2011). *Pedagogia sociale. L'educazione tra saperi e società*. Milano, Bruno Mondadori.
- POMPEO, F. (a cura di) (2012). *Paesaggi dell'esclusione. Politiche degli spazi, re-indigenizzazione e altre malattie del territorio romano*. Torino, Utet.
- SARDELLI, R. (2013). *Vita di borgata. Storia di una nuova umanità tra le baracche dell'Acquedotto Felice a Roma*. Martignano, Kurumuny.
- SARDELLI, R. (2018). *Dal seminario alla scelta passando per Don Milani, presentazione di Massimiliano Fiorucci, Lezione Magistrale di Roma Tre tenuta il 21 novembre 2018*. Roma, Roma TrE-Press. <https://romatrepress.uniroma3.it/libro/dal-seminario-alla-scelta-passando-per-don-milani-lezione-magistrale-tenuta-il-21-novembre-2018/>
- SAVE THE CHILDREN (2016). *Liberare i bambini dalla povertà educativa: a che punto siamo?* <https://www.savethechildren.it/sites/default/files/files/uploads/pubblicazioni/liberare-i-bambini-dalla-poverta-educativa-che-punto-siamo.pdf>
- SAVE THE CHILDREN (2021). *Una rilevazione sulla povertà educativa digitale*. https://s3.savethechildren.it/public/files/uploads/pubblicazioni/riscriviamo-il-futuro-una-rilevazione-sulla-poverta-educativa-digitale_o.pdf
- SCUOLA DI BARBIANA (1968). *Lettera a una professoressa*. Firenze: Libreria editrice fiorentina.

- SITÀ, C. (2012). *Indagare l'esperienza. L'intervista fenomenologica nella ricerca educativa*. Roma: Carocci.
- STILLO L., & ZIZIOLI E. (2021). L'educazione popolare nelle periferie romane: linee e prospettive di ricerca, in *I Problemi della Pedagogia*, LXVII, 2, 437-458.
- STILLO, L. (2022). L'educatore della scuola popolare. Un ponte per costruire alleanze educative tra scuola, territori, persone. In *Pedagogia oggi*, 20(2), 136-142.
- TORNESELLO, M. L. (2006). *Il sogno di una scuola. Lotte ed esperienze didattiche negli anni Settanta: controscuola, tempo pieno, 150 ore*. Pistoia, Petit plaisir.
- TORRES, R. M. (1987). *Educação popular: um encontro com Paulo Freire*. São Paulo, Loyola.
- TRAMMA, S. (2019). *L'educazione sociale*. Roma-Bari, Laterza.
- ZIZIOLI, E. (2023). Un'altra scuola: il ruolo e i significati di alcune esperienze di educazione popolare, in *Cultura pedagogica e scenari educativi*, 1(1), 127-133.

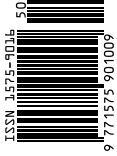
INSTITUTO
Paulo Freire

TAREPA - PV
Taller per a l'Acció Renovadora
de l'Educació Permanent d'Adults

L'ULLAL Edicions

AJUNTAMENT DE
LA POBLA DE FARNALS

Cent d'Estellés

1924-2024